

ละครโทรทัศน์ศึกษา: การสำรวจสถานภาพของงานวิจัยว่าด้วยละครโทรทัศน์ไทย (พ.ศ. 2545-2564)

Soap Opera Studies: A Survey of Research Projects about Television Drama in Thailand (2002-2021)

สมสุข หินวิมาน (Somsuk Hinviman)¹

Received: December 29, 2023

Revised: February 15, 2024

Accepted: February 23, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสถานภาพของงานวิจัยว่าด้วยละครโทรทัศน์ศึกษาของไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545-2564 โดยอาศัยวิธีการวิเคราะห์เอกสาร (documentary analysis) เป็นเครื่องมือหลักของการศึกษา จากการวิเคราะห์กลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ออกแบบวิจัยละครโทรทัศน์ของไทย จำนวน 98 เล่ม พบว่า ประเด็นหัวข้อที่ศึกษาจะครอบคลุม 5 ด้าน คือ การวิเคราะห์ผู้ส่งสาร/ผู้ผลิต การวิเคราะห์เนื้อหา/ตัวบท การวิเคราะห์ช่องทางการสื่อสาร การวิเคราะห์ผู้รับสาร/ผู้ชม และการวิเคราะห์บริบทการสื่อสารของละครโทรทัศน์

ในส่วนสถานภาพแห่งองค์ความรู้ละครโทรทัศน์ศึกษาของไทย พบว่า ภายใต้อัตลักษณ์ร่วมกันที่ว่าละครโทรทัศน์เป็นสื่อบันเทิงสำหรับสาธารณชน แนวทางการเข้าสู่ปัญหาของละครโทรทัศน์ศึกษากลับแตกต่างกันไปตามการกำหนดนิยาม/สถานะของละครโทรทัศน์ ซึ่งจำแนกได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ นิยามของละครโทรทัศน์ในฐานะสื่อที่มีผลกระทบต่อผู้ชมและสังคม นิยามของละครโทรทัศน์ในฐานะอุตสาหกรรมสื่อ และนิยามของละครโทรทัศน์ในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ และที่สำคัญชุดนิยามทั้ง 3 กลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นตัวแปรต้นที่กำหนดแนวทางการออกแบบงานวิจัยละครโทรทัศน์ศึกษา ตั้งแต่การตั้งปัญหาคำถามวิจัย การประยุกต์แนวคิดและทฤษฎี การเลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัย และการวิเคราะห์/สังเคราะห์ผลการศึกษา

คำสำคัญ: ละครโทรทัศน์, ละครโทรทัศน์ศึกษา, องค์ความรู้

Abstract

This research project aims to conduct a survey of academic research projects about television drama in Thailand from 2002 to 2021. This documentary analysis of 98 postgraduate theses from Chulalongkorn University and Thammasat University reveals that the research topics include sender/encoder analysis, message/textual analysis, channel analysis, receiver/decoder analysis and contextual analysis of soap opera communication.

This review of the body of knowledge about Thai soap opera studies also indicates that all the selected postgraduate theses regard television drama as mass entertainment. Nevertheless, approaches to the studies of this fictional programme vary according to how

¹ กลุ่มวิชาวิทยุโทรทัศน์และสื่อดิจิทัล คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Department of Broadcasting and Digital Media, Faculty of Journalism and Mass Communication,
Thammasat University

each research project defines soap serials in 3 different ways: (1) the studies of media impact of television drama; (2) the studies of television drama industry; and (3) the studies of television drama as cultural and ideological sphere. Notably, these different definitions significantly make an impact upon how to design research into soap opera studies, namely identifying a statement of problems, adopting conceptual and theoretical framework, conducting research methodology, analysing and sythesising the body of knowledge.

Keywords: Soap Opera, Soap Opera Studies, Body of Knowledge

บทนำ

ในโลกตะวันตก ละครโทรทัศน์ถือกำเนิดขึ้นมาตั้งแต่ราวทศวรรษที่ 1940-1950 แต่ทว่าความสนใจในการพัฒนาศาสตร์การศึกษาละครโทรทัศน์น่าจะเกิดขึ้นคล้อยหลังจากนั้นราว 2-3 ทศวรรษ เช่นเดียวกับกรณีของสังคมไทย แม้ละครโทรทัศน์เรื่อง *สุริยาณีไฉนยอมแต่งงาน* ของ นายรำคาญ (ประหยัด ศ. นาคะนาถ) ถือเป็นเรื่องแรกๆ ที่ออกแพร่ภาพเมื่อวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2499 ทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวี ช่อง 4 บางขุนพรหม แต่อาจจะด้วยงานวิจัยสื่อสารศึกษายุคแรก ๆ มักเลือกประเด็นวิจัยสื่อเชิงสาระ (อาทิ ข่าว สารคดี) หรือสื่อสารเชิงการเมือง ดังนั้น ด้วยเหตุที่เนื้อหาสาระของละครโทรทัศน์ถูกขีดวงว่าเป็นโลกจินตนาการของความบันเทิงเรีงมย์ และมีภาพลักษณ์ความเป็น “น้ำเน่า” ทำให้การศึกษาละครโทรทัศน์ถูกลดทอนคุณค่า หรือแม้แต่ถูกมองข้ามในบริบทแห่งโลกวิชาการ (สมสุข หินวิมาน, 2558) จนราวสองทศวรรษผ่านไป งานวิจัยละครโทรทัศน์เล่มแรกของ ภัทรภร ประยูรเกียรติ (2520) ที่ศึกษาอิทธิพลของละครโทรทัศน์หลังข่าวภาคค่ำที่มีผลต่อการอ่านหนังสือของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร จึงได้รับการนิพนธ์ขึ้นในสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ ก่อนที่อีก 5 ปีถัดมาจะได้ปรากฏงานวิจัยในสาขานิตยศาสตร์เล่มแรกของธีรณง เกิดสุคนธ์ (2525) กับการศึกษาว่าด้วยอิทธิพลเชิงจริยธรรมของละครโทรทัศน์ที่มีต่อเยาวชน โดยออกแบบเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณกับนักศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นในเขตกรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ดี จากการสำรวจงานวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาละครโทรทัศน์ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520-2544 ของ สมสุข หินวิมาน (2545) พบว่า มีโครงงานวิจัยรวมทั้งสิ้น 36 เล่ม และประเด็นที่ศึกษากำหนดขอบเขตเนื้อหาตั้งแต่ 1) การวิเคราะห์ผู้ผลิต ได้แก่ การศึกษาบุคลากร องค์กร และการผลิตรายการ 2) การวิเคราะห์เนื้อหา ได้แก่ เนื้อหาด้านจริยธรรมและค่านิยม เนื้อหาเกี่ยวกับสตรี การวิเคราะห์ความหมายและภาพลักษณ์ 3) การวิเคราะห์ช่องทางการสื่อสาร ได้แก่ การศึกษาสัมพันธ์บท 4) การวิเคราะห์ผู้รับสาร ได้แก่ การวิเคราะห์ผลกระทบของสื่อ การวิเคราะห์การใช้ประโยชน์และความพึงพอใจ การศึกษาทัศนคติ และการวิเคราะห์แนวความคิดรวบรัด และ 5) การศึกษาในประเด็นย่อยอื่น ๆ เช่น การศึกษาแนวประวัติศาสตร์ การศึกษาเชิงการตลาด การพัฒนาเกณฑ์บ่งชี้คุณภาพรายการ แต่ทว่า ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมาหรือราวปี พ.ศ. 2545-2564 มีงานวิจัยบัณฑิตศึกษาที่ใช้ละครโทรทัศน์เป็นวัตถุดิบในการตั้งปัญหานำวิจัยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องและมีนัยสำคัญ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจค้นหาคำตอบว่า การผลิตองค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษา (soap opera studies) ของไทยได้มีพลวัตทั้งด้านของเนื้อหาและความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง โดยงานวิจัยฉบับนี้ได้กำหนดวัตถุประสงค์หลักเพื่อสำรวจสถานะภาพของงานวิจัยว่าด้วยละครโทรทัศน์ศึกษาของไทยในช่วงสองทศวรรษดังกล่าว

การทบทวนวรรณกรรม

ศาสตร์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษา (soap opera studies) มีพัฒนาการควบคู่ไปกับศาสตร์ด้านสื่อศึกษา (media studies) ด้วยเหตุดังกล่าว ในที่นี้จะฉายภาพสังเขปของการทบทวนวรรณกรรมและองค์ความรู้ที่เรียกว่า “สื่อศึกษา” ซึ่งมีเส้นทางการเดินทางมาแล้ว 3 ยุคสมัยด้วยกัน (Hobson, 2003) ได้แก่

ยุคแรก: ยุคอิทธิพลของสังคมศาสตร์ต่อสื่อศึกษา เป็นการตั้งคำถามเรื่องผลกระทบและบทบาทหน้าที่ของสื่อต่อปัจเจกบุคคลและสังคมตั้งแต่ทศวรรษ 1930-1940 เป็นต้นมา โดยกลุ่มทฤษฎีสองสำนักใหญ่ ๆ ที่ก่อตัวมาด้วยอิทธิพลของสาขาวิชาสังคมศาสตร์ ได้แก่ สำนักทฤษฎีผลกระทบของสื่อ และสำนักทฤษฎีหน้าที่นิยม

ยุคสอง: ยุคอิทธิพลของมนุษยศาสตร์ต่อสื่อศึกษา ตั้งแต่ทศวรรษ 1960-1970 เป็นต้นมา มุ่งความสนใจมาที่ “ตัวสาร” และ “ตัวสื่อ” ในฐานะ “วัตถุแห่งการศึกษา” (object of the study) หรือที่รู้จักกันในชื่อของวิธีวิทยาที่เรียกว่า “การวิเคราะห์เนื้อหา” (content analysis) ในกระบวนการค้นคว้าวิจัยเชิงปริมาณ และ “การวิเคราะห์ตัวบท” (textual analysis) ตามกระบวนการค้นคว้าวิจัยเชิงคุณภาพ

ยุคสาม: ยุคอิทธิพลของวัฒนธรรมศึกษาต่อสื่อศึกษา นับจากปลายทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา สื่อศึกษามีแนวโน้มได้รับอิทธิพลจากแนวทางการเข้าสู่ปัญหาของสำนักวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies approach) มากขึ้น ซึ่งสนใจวิเคราะห์การผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมผ่านสื่อ โดยอาศัยแนวทางการศึกษาแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary) ที่ผสานศาสตร์สาขาต่าง ๆ มาทำความเข้าใจการสื่อสารและวัฒนธรรม

วิธีการวิจัย

เพื่อตอบโจทย์เรื่องการสำรวจสถานภาพองค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยได้อาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ด้วยการวิเคราะห์เอกสาร (documentary analysis) จากกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษาที่ปรากฏคำค้นหว่า “ละคร” หรือ “ละครโทรทัศน์” หรือ “drama” ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ไม่นับรวมงานวิจัยที่เป็นโครงการเฉพาะบุคคล) ระหว่างปี พ.ศ. 2545-2564 โดยศึกษาวิเคราะห์งานวิจัยทุกเล่มรวมจำนวนทั้งสิ้น 98 เล่ม ทั้งนี้ เกณฑ์การวิเคราะห์เนื้อหาประกอบด้วยนิยาม/สถานะของละครโทรทัศน์ สถานภาพของประเด็นวิจัยละครโทรทัศน์ แนวคิดและทฤษฎีที่ประยุกต์ใช้ในการศึกษา วิธีวิทยาที่ประยุกต์ใช้ในการศึกษา และข้อค้นพบหลักของงานวิจัย

ผลการวิจัย

ประเด็นที่ 1: การสำรวจภาพรวมของการศึกษาวิจัยละครโทรทัศน์ไทย (พ.ศ. 2545-2564)

จากการวิเคราะห์กลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษาว่าด้วยละครโทรทัศน์ในช่วงปี พ.ศ. 2545-2564 พบว่า จากงานวิจัยจำนวน 98 เล่มนั้น ส่วนใหญ่เป็นงานที่นิพนธ์ขึ้นทั้งในระดับดุษฎีบัณฑิตและมหาบัณฑิตของสาขานิเทศศาสตร์/วารสารศาสตร์/สื่อสารศึกษา ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้น 88 เล่ม

ในส่วนงานวิจัยของคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วง 10 ปีแรก (พ.ศ. 2545-2554) จะมีสัดส่วนของงานวิจัยที่ผลิตขึ้นโดยภาควิชาการสื่อสารมวลชนมากที่สุด คือ 15 เล่ม และเลือกแง่มุมในการศึกษาวิจัยที่หลากหลายมิติ อันได้แก่ มิติดูอุตสาหกรรมและการผลิตละครโทรทัศน์ อิทธิพลหรือผลกระทบของละครโทรทัศน์ การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของละครโทรทัศน์ และการวิเคราะห์ละครโทรทัศน์เชิงวิพากษ์ตามแนวคิดวัฒนธรรมศึกษา ส่วนงานวิจัยที่เหลือจะสังกัดสาขาวิชาประชาสัมพันธ์ (9 เล่ม) และสาขาวิชาสื่อสารการแสดง (5 เล่ม) ตรงข้ามกับช่วง 10 ปีถัดมา (พ.ศ. 2555-2564) ที่พบว่า จากวิทยานิพนธ์ จำนวน 20 เล่ม ส่วนใหญ่จะอยู่ในสาขาวิชาประชาสัมพันธ์ (9 เล่ม) และสื่อสารการแสดง (9 เล่ม) มากกว่าภาควิชาการสื่อสารมวลชน

อย่างมีนัยสำคัญ (กล่าวคือ เหลือเพียง 2 เล่ม) อันส่งผลให้แนวโน้ม 10 ปีให้หลังของการศึกษาละครโทรทัศน์จะเน้นไปในเชิงสื่อสารการตลาด วาณิชเทศ และสื่อสารการแสดงเป็นหลัก

สำหรับกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์ของคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น ตลอดช่วง 20 ปี งานวิจัยเกินกว่าครึ่งจะอยู่ในสาขาสื่อสารมวลชน (หรือภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นสาขาสื่อสารศึกษา) กล่าวคือ ช่วง 10 ปีแรก (พ.ศ. 2545-2554) เป็นวิทยานิพนธ์ในสาขาสื่อสารมวลชน 8 เล่ม จาก 11 เล่ม และช่วง 10 ปีครึ่งหลัง (พ.ศ. 2555-2564) เป็นงานวิจัยสาขาสื่อสารมวลชน 17 เล่ม จาก 24 เล่ม ส่วนวิทยานิพนธ์ที่เหลือจะอยู่ในสาขาวิชาการบริหารสื่อสารมวลชน (ช่วง 10 ปีแรก มีจำนวน 3 เล่ม และ 10 ปีหลัง มี 3 เล่ม) ทั้งนี้ แม้จะมาจากสาขาวิชาที่ต่างกัน แต่ทว่าแนวทางการตั้งปัญหามานำวิจัยกลับไม่แตกต่างกันจนมีนัยสำคัญ กล่าวคือ มีการศึกษาทั้งในเชิงอุตสาหกรรมสื่อและการผลิตละครโทรทัศน์ อิทธิพลและผลกระทบของละครโทรทัศน์ บทบาทหน้าที่ของละครโทรทัศน์ และการศึกษาละครโทรทัศน์เชิงวิพากษ์ตามแนวคิดสำนักวัฒนธรรมศึกษา

ส่วนวิทยานิพนธ์ละครโทรทัศน์ศึกษาอีก 10 เล่มที่เหลือนั้น กระจายอยู่ในสาขาวิชาอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เกาฬศึกษา วิทยาศาสตร์การกีฬา สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ และบริหารงานวัฒนธรรม/วัฒนธรรม ทั้งนี้ แม้จะผลิตขึ้นในสาขาวิชาอื่น ๆ ที่มีใช้แวดวงสื่อสารศึกษา แต่ทว่าวิธีการตั้งปัญหามานำวิจัยและแนวคิดทฤษฎีที่เลือกมาใช้ กลับได้รับอิทธิพลมาจากองค์ความรู้ในเชิงสื่อสารศึกษามากกว่าไม่น้อย

เมื่อวิเคราะห์เจาะลึกลงไป ในรายละเอียดของประเด็นวิจัยที่ถูกเลือกมาศึกษานั้น จำแนกได้เป็น 5 กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน ได้แก่

1. การวิเคราะห์ผู้ส่งสาร/ผู้ผลิตละครโทรทัศน์

1.1 การศึกษาบุคลากรผู้ผลิตละคร ซึ่งจะเน้นหนักไปที่การตั้งคำถามเรื่องคุณสมบัติและสถานภาพทางวิชาชีพ (professionalism) ของบุคลากรผู้ผลิตละครโทรทัศน์

1.2 การศึกษาองค์กรผู้ผลิตละคร ซึ่งเป็นการศึกษากลยุทธ์และปัจจัยที่กำหนดการทำงานของค่ายผู้ผลิตละครโทรทัศน์

1.3 การศึกษากระบวนการผลิตรายการ (ก่อน-ระหว่าง-หลัง) ซึ่งจะเน้นไปที่สองประเด็นหลัก คือ มิติการสร้างสรรคดีตัวละครและบทละคร และมิติด้านการแสดงและการกำกับการแสดง

2. การวิเคราะห์เนื้อหา/ตัวบทละครโทรทัศน์

2.1 การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงภาษาศาสตร์ ซึ่งได้อิทธิพลมาจากสาขาวิชาวรรณกรรมวิจารณ์แบบดั้งเดิม (traditional literary criticism) ที่เลือกหยิบละครโทรทัศน์มาอ่านรูปแบบการใช้ภาษาที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาสารนั้น

2.2 การวิเคราะห์เนื้อหาด้านจริยธรรมและค่านิยม ซึ่งได้อิทธิพลมาจากแนวคิดทฤษฎีสำนึกหน้าที่นิยม (functionalism) ที่วิเคราะห์เนื้อหาละครโทรทัศน์กับการถ่ายทอดมรดกทางวัฒนธรรม (cultural transmission) อันหมายรวมถึงจริยธรรมและคุณค่าต่าง ๆ ของสังคม

2.3 การวิเคราะห์ความหมาย/ภาพลักษณ์/ภาพตัวแทน เป็นการวิเคราะห์ตัวบทเพื่อเข้าใจทั้งการสะท้อนภาพความหมาย และการประกอบสร้างภาพลักษณ์/ภาพตัวแทนที่ซุกซ่อนอยู่ในเนื้อหาสารของละครโทรทัศน์

2.4 การวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับสตรีและเพศสภาวะ ซึ่งได้อิทธิพลจากทฤษฎีสตรีนิยม (feminism) และเพศศึกษา (gender studies) และเลือกตั้งปัญหามานำวิจัยเนื้อหาละครโทรทัศน์ที่มองผ่าน

“เลนส์แบบเพศภาวะ” (gender lens) เพื่อให้เข้าใจกระบวนการประกอบสร้างตัวละครผู้หญิง (women characterisation) และภาคปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง (women’s social practices) ตลอดจนการวิเคราะห์ชุดความหมายของเพศทางเลือกในเนื้อหาสารของละครโทรทัศน์

3. การวิเคราะห์ช่องทางการสื่อสารของละครโทรทัศน์

3.1 การวิเคราะห์การเชื่อมโยงตัวบท/สัมพันธ์บท ซึ่งจะเน้นตอบคำถามเรื่องการสื่อสารข้ามช่องทางการแปลงบทจากต้นฉบับหนึ่งมาเป็นละครโทรทัศน์ หรือการถ่ายโอนละครโทรทัศน์ไปสร้างสรรค์เป็นเนื้อหาตัวบทใหม่ ๆ

3.2 การศึกษาการแพร่ภาพละครโทรทัศน์ อันหมายถึงการศึกษาวิจัยมิติของการแพร่กระจาย (distribution) ในอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์

4. การวิเคราะห์ผู้รับสาร/ผู้ชมละครโทรทัศน์

4.1 การวิเคราะห์เชิงผลกระทบ ซึ่งมีฐานความคิดมาจากสาขาวิชาจิตวิทยาในกลุ่มพฤติกรรมนิยม (behaviourism) ที่สนใจศึกษาผลกระทบของละครโทรทัศน์ต่อปัจเจกบุคคล และพฤติกรรมการใช้สื่อทั้งเพื่อผลประโยชน์ทางการตลาด (marketing interest) และผลประโยชน์เชิงสังคม/สาธารณะ (social/public interest)

4.2 การวิเคราะห์ตามทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจผ่านสื่อ ซึ่งตั้งเจตนาบนข้อสันนิษฐานที่ว่า ผู้ชมแต่ละคนมีความต้องการแตกต่างกันไป และความต้องการเหล่านั้นจะเป็นตัวแปรของการเลือกใช้ประโยชน์จากการรับชมละครโทรทัศน์

4.3 การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมกับตัวบทตามทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา ซึ่งได้อิทธิพลมาจากทฤษฎีสถาบันเบอร์มิงแฮม (Birmingham school) ที่สนใจละครโทรทัศน์ในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและการลงรหัสคุณค่า/ความหมายบางอย่าง โดยมีผู้ชมที่มาจากต่างกลุ่มสังคมวัฒนธรรมเป็นผู้ถอดรหัสคุณค่า/ความหมายดังกล่าว

5. การวิเคราะห์บริบทการสื่อสารของละครโทรทัศน์

5.1 การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งย้อนกลับไปศึกษาพัฒนาการของละครโทรทัศน์จากช่วงเวลาในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อค้นหามีอะไรที่คงอยู่ (continuity) และเปลี่ยนแปลง (change) ในเส้นเวลาทางประวัติศาสตร์ดังกล่าว

5.2 การวิเคราะห์มิติทางการตลาด ที่เน้นสนใจศึกษาละครโทรทัศน์ในเชิงการตลาดเป็นพื้นฐาน โดยวิเคราะห์การตลาดละครโทรทัศน์ทั้งในระดับมหภาคและในระดับจุลภาค

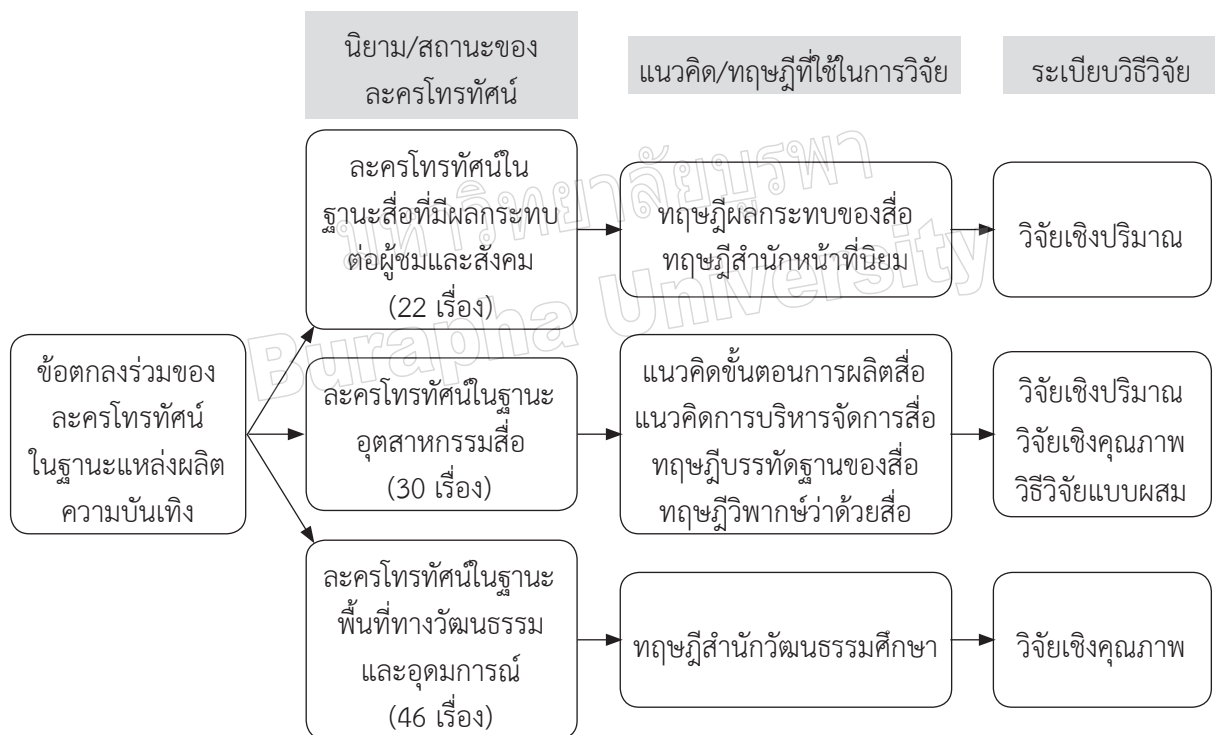
ประเด็นที่ 2: สถานภาพแห่งการผลิตองค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาของไทย (พ.ศ. 2545-2564)

จากการทบทวนวิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างงานวิจัยทั้งหมดมีข้อตกลงร่วมกันเบื้องต้นว่า ละครโทรทัศน์เป็น “สื่อบันเทิง” (entertainment media) และจัดอยู่ในประเภทรายการที่เป็นจินตคติ/เรื่องแต่ง (fictional programme) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างความบันเทิงให้กับผู้ชม ทั้งนี้ ท่ามกลางความเป็นจริงในชีวิตผู้คนในระบบทุนนิยมที่มีความตึงเครียดกดดันต่าง ๆ จึงทำให้ผู้คนปรารถนาจะมี “ช่วงพัก” (interlude) เพื่อหลีกหนีไปจากสภาวะดังกล่าว ดังนั้นบทบาทของละครโทรทัศน์ในการให้ความบันเทิงจึงเป็นหน้าที่หลักและกลายเป็นอุตสาหกรรมผลิตสารบันเทิงมาป้อนรับใช้ผู้คนในระบบทุนนิยมกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน (สมสุข หินวิมาน, 2561)

แต่อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อตกลงร่วมกันที่ว่าละครโทรทัศน์เป็นสื่อบันเทิงดังกล่าว แนวทางการเข้าสู่ปัญหาของละครโทรทัศน์ศึกษา (approaches to soap opera studies) กลับหลากหลายแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับนิยามและการกำหนดสถานะของละครโทรทัศน์ที่แตกต่างกัน ซึ่งจำแนกได้เป็น 3 ชุด ได้แก่ นิยามของละครโทรทัศน์ในฐานะสื่อที่มีผลกระทบต่อผู้ชมและสังคม นิยามของละครโทรทัศน์ในฐานะอุตสาหกรรมสื่อ และนิยามของละครโทรทัศน์ในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ และที่สำคัญชุดนิยามทั้ง 3 กลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นตัวแปรต้นที่กำหนดแนวทางการออกแบบงานวิจัยละครโทรทัศน์ศึกษา ตั้งแต่การตั้งปัญหามาวิจัย การประยุกต์แนวคิดทฤษฎี การเลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัย และการวิเคราะห์/สังเคราะห์ผลการศึกษา ดังแสดงให้เห็นในภาพ 1

ภาพ 1

สถานภาพแห่งองค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาของไทย (พ.ศ. 2545-2564)

จากภาพ 1 แสดงให้เห็นว่า ในขณะที่งานวิจัยบัณฑิตศึกษาเห็นพ้องต้องกันว่า ละครโทรทัศน์เป็นแหล่งผลิตความบันเทิงป้อนสู่สาธารณชน แต่เมื่อจำแนกกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์ทั้งหมดด้วยมุมมองของนิยามและสถานะที่ต่างกันของละครโทรทัศน์ จะพบว่า เราสามารถแบ่งกลุ่มนิยามละครโทรทัศน์ได้ออกเป็น 3 กลุ่ม ซึ่งมีแนวทางการออกแบบงานวิจัยและการสร้างชุดองค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาที่แตกต่างกัน ดังนี้

กลุ่มที่ 1 องค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาของไทยภายใต้นิยามละครโทรทัศน์ในฐานะสื่อที่มีผลกระทบต่อผู้ชมและสังคม จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษาจำนวน 98 เล่ม พบว่างานวิจัยที่เลือกกำหนดนิยามละครโทรทัศน์ว่าเป็นสื่อที่มีผลกระทบต่อผู้ชมและสังคม มีจำนวนทั้งสิ้น 22 เล่ม โดยเป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 12 เล่ม และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 10 เล่ม

แนวทางการออกแบบงานวิจัยผลกระทบของละครโทรทัศน์นี้ ได้อิทธิพลมาจากสาขาวิชาสื่อสาร (communication sciences) แบบดั้งเดิม ตามแบบจำลองที่ชื่อ “Shannon-Weaver model of communication” ซึ่งมองการสื่อสารในลักษณะเป็นเส้นตรงทางเดียว (linear and one-way) โดยผู้ส่งสาร (sender) ถือเป็นจุดเริ่มของการสื่อสาร และมีเจตนาธรรมณบางอย่างในการถ่ายทอดเนื้อหาสารออกไป (อาทิ การใช้ภาพ

และเสียงของละครโทรทัศน์เพื่อเปลี่ยนแปลงความรู้ความเข้าใจ ทักษะคิด และการกระทำของผู้ชม) ส่วนตัวสาร (message) หมายรวมแค่เพียงเนื้อหาสารของละครโทรทัศน์ แต่ไม่ได้มุ่งศึกษาไปที่ความหมายแฝงที่ซุกซ่อนอยู่ในเนื้อหานั้น ๆ ในขณะที่ช่องทาง (channel) เป็นเพียงตัวสื่อที่บรรจุเนื้อหาสารบางชุด (เช่น การวิเคราะห์ละครโทรทัศน์ในฐานะเป็นสื่อเผยแพร่คุณธรรมศีลธรรม หรือเป็นช่องทางในการ tie in สินค้าและบริการต่าง ๆ) และผู้รับสาร (receiver) คือจุดหมายปลายทางของการสื่อสารที่จะเป็นตัวแปรวัดสัมฤทธิ์ผลของละครโทรทัศน์ว่าเป็นไปตามเจตนารมณ์ที่ผู้ส่งสารกำหนดเอาไว้หรือไม่

ทั้งนี้ แนวคิดและทฤษฎีที่นักวิจัยมักเลือกประยุกต์ใช้มาจาก 2 ชุดใหญ่ ๆ ด้วยกัน ได้แก่ 1) แนวคิดทฤษฎีผลกระทบของสื่อ (media impact theory) ซึ่งเน้นการวัดตัวแปรเชิงจิตวิทยา (psychological factors) ที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบของการสื่อสารต่อการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ตั้งแต่การให้ความรู้ (knowledge) การปรับทัศนคติ (attitude) และการเปลี่ยนพฤติกรรม (practice) ของผู้ชม และ 2) แนวคิดทฤษฎีสำนึกหน้าที่นิยม (functionalism theory) ซึ่งสนใจตั้งคำถามถึงบทบาทหน้าที่ของละครโทรทัศน์ที่จะสนองความต้องการของสังคม หรือที่เรียกว่า ทฤษฎีหน้าที่นิยมเชิงสังคม (social functionalism) และสนองความต้องการระดับปัจเจกบุคคล หรือที่รู้จักกันในชื่อของทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจผ่านสื่อ (uses and gratification theory) (กาญจนา แก้วเทพ, 2552) ในขณะที่ส่วนของวิธีวิทยานั้น กลุ่มตัวอย่างเกือบทั้งหมดมีแนวโน้มจะเลือกประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research methodology) ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการวิเคราะห์ผู้รับสาร (audience analysis) โดยเก็บข้อมูลทั้งกับกลุ่มตัวอย่างผู้ชมละครโทรทัศน์ทั่วไป ซึ่งวัดตัวแปรลักษณะประชากรในมิติต่าง ๆ และกลุ่มตัวอย่างเฉพาะ ได้แก่ เด็ก วัยรุ่น ผู้หญิง ผู้ชมละครโทรทัศน์ไทยที่มาจากต่างวัฒนธรรม

กลุ่มที่ 2 องค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาของไทยภายใต้นิยามละครโทรทัศน์ในฐานะอุตสาหกรรมสื่อ จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์จำนวน 98 เล่ม พบงานวิจัยที่เลือกกำหนดนิยามละครโทรทัศน์ว่าเป็นอุตสาหกรรมสื่อ (media industry) จำนวนทั้งสิ้น 30 เล่ม เป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 25 เล่ม และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 5 เล่ม

แนวทางการออกแบบงานวิจัยอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์นี้ ตั้งคำถามวิจัยบนข้อสันนิษฐานว่า ละครโทรทัศน์เป็นสินค้าความบันเทิง (entertainment commodity) ที่ถูกผลิตในลักษณะของอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (culture industry) ซึ่งต้องมีการบริหารจัดการตั้งแต่ขั้นตอนการผลิต การแพร่กระจาย และบริโภค ต้องมีการซื้อขาย (อาทิ มีการซื้อขายเวลาของสถานี) ต้องมีการลงทุนในการผลิต (อาทิ มีการลงทุนของสถานีและค่ายผู้ผลิต) และต้องมีการขายให้กับผู้บริโภคที่มีกำลังซื้อเท่านั้น (อาทิ การกำหนดช่วงเวลาออกอากาศเป็น prime time และ non-prime time เพื่อเจาะกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายให้ลงตัว) แต่ในขณะเดียวกันสินค้าละครโทรทัศน์ก็มีคุณลักษณะหลายอย่างที่แตกต่างกันจากสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป ได้แก่ เป็นสินค้าที่ขายแล้วไม่สูญหาย (อาทิ ละครโทรทัศน์สามารถรีรันได้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า) เป็นสินค้าที่ใช้แล้วยังไม่หมดไป (อาทิ การนำวัตถุดิบของเรื่องเดิมมาผลิตใหม่เป็นละครใหม่) เป็นสินค้าที่มีผลกระทบต่อจิตสำนึก/จิตวิญญาณ/อารมณ์ความรู้สึกของผู้ชม (อาทิ การเกิดกระแสแฟนคลับละครอย่าง “อ้อเจ้าฟิเวอร์” ในกรณีเรื่อง *บุพเพสันนิวาส*) เป็นสินค้าเชิงสัญลักษณ์ (อาทิ เนื้อหาสารถูกเข้ารหัสเชิงสัญลักษณ์ที่กำหนดคุณค่าความหมายต่าง ๆ ผ่านเรื่องเล่าแก่นและโครงเรื่อง) เป็นอุตสาหกรรมที่สามารถแปลงผู้รับสารให้กลายเป็นสินค้าได้เช่นกัน (อาทิ การแปลงผู้ชมละครให้เป็นเรตติ้งหรือยอดวิวผ่านสื่อออนไลน์ เพื่อขายให้กับภาคธุรกิจและเอเยนซีโฆษณา) รวมถึงเป็นสินค้าสาธารณะ (public goods) ซึ่งต้องมีข้อตกลง กฎหมาย และจริยธรรมต่าง ๆ และการกำหนดสัดส่วนระหว่างผลประโยชน์เชิงธุรกิจ (business interest) กับผลประโยชน์เชิงสาธารณะ (public interest) ที่ต้องตอรองกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็น

เป็นเรื่องของการคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม การรักษาความเป็นศิลปะ/สุนทรีย์ การผลิตด้วยบรรทัดฐานของสื่อและสังคม ฯลฯ

ทั้งนี้ แนวคิดและทฤษฎีที่นักวิจัยมักเลือกใช้มาจาก 4 ชุดใหญ่ ๆ ด้วยกัน ได้แก่ 1) แนวคิดที่ว่าด้วยขั้นตอนกระบวนการผลิตสื่อ (media production stages theory) ที่เน้นศึกษาขั้นตอนก่อน-ระหว่าง-หลังกระบวนการผลิตสินค้าบนเวทีของละครโทรทัศน์ 2) แนวคิดการบริหารจัดการสื่อ (media management theory) ซึ่งประยุกต์องค์ความรู้ส่วนผสมทางการตลาด (marketing mix) มาใช้ในการวิเคราะห์ วางแผน ปฏิบัติงาน และควบคุมกระบวนการทางการตลาด ตลอดจนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการบริหารจัดการธุรกิจละครโทรทัศน์ 3) ทฤษฎีบรรทัดฐานของสื่อ (normative theory of media) ซึ่งเน้นไปที่การควบคุม ปกป้อง และกำกับดูแลกระบวนการทำงานผลิตละครโทรทัศน์ และ 4) ทฤษฎีวิพากษ์ว่าด้วยสื่อ (critical theory of media) ซึ่งตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ต่อละครโทรทัศน์ในฐานะเป็นธุรกิจชนิดหนึ่งในระบบทุนนิยม โดยประยุกต์ใช้ทั้งระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research method) วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research method) และวิธีวิจัยแบบผสม (mixed research method) ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์การศึกษาที่แตกต่างกันไป

กลุ่มที่ 3 องค์ความรู้ด้านละครโทรทัศน์ศึกษาของไทยภายใต้นิยามละครโทรทัศน์ในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างวิทยานิพนธ์ 98 เล่ม พบงานวิจัยที่ศึกษาละครโทรทัศน์ ในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ (cultural and ideological space) จำนวน 46 เล่ม เป็นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 22 เล่ม และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 24 เล่ม

กลุ่มงานวิจัยในประเด็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมของละครโทรทัศน์นี้ ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากแนวทางการเข้าสู่ปัญหาของสำนักวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies approach) ซึ่งเชื่อว่า ละครโทรทัศน์เป็นผลผลิตที่เกิดจากปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (cultural practices) ในชีวิตประจำวันของผู้คน (everyday life experiences) และเน้นศึกษาอำนาจและการต่อสู้ทางวัฒนธรรมผ่านพื้นที่ของละครโทรทัศน์ โดยมีตัวแปรที่สำคัญและปรากฏในกลุ่มตัวอย่างงานวิจัย ได้แก่ ระบบสัญลักษณ์ อุดมการณ์ ภาพตัวแทน อัตลักษณ์ สตรีนิยม การเล่าเรื่องสัมพันธ์ในละครโทรทัศน์ ทั้งนี้ ในแง่ของวิธีวิทยาจะตั้งอยู่บนแนวคิดของ Stuart Hall เรื่องการเข้ารหัส/ถอดรหัส (encoding/decoding) และเลือกใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นพื้นฐาน โดยอาศัยแนวทางการเข้าสู่ปัญหาและเครื่องมือวิจัยหลัก ๆ ได้แก่ การวิเคราะห์ตัวบท การวิเคราะห์ตัวบท-ผู้รับสาร และการวิเคราะห์ผู้ส่งสาร-ตัวบท-ผู้รับสาร

อภิปรายผล

จากสภาพภาพของการผลิตองค์ความรู้ละครโทรทัศน์ศึกษา (พ.ศ. 2545-2564) ที่อธิบายไว้ข้างต้น หากจะอภิปรายให้เห็นถึงพลวัตร (dynamism) ของงานวิจัยละครโทรทัศน์ที่ปรากฏอยู่ในโลกวิชาการของไทย ในที่นี้ผู้วิจัยจะเปรียบเทียบข้อค้นพบและข้อเด่น/ข้อจำกัดของการออกแบบวิจัยที่กำหนดนิยามและสถานะของละครโทรทัศน์แตกต่างกัน 3 กลุ่ม ดังเสนอไว้ในตาราง 1

ตาราง 1

เปรียบเทียบข้อค้นพบและข้อเด่น/ข้อจำกัดของกลุ่มตัวอย่างงานวิจัยใน 3 ชุติเนียมของละครโทรทัศน์

นิยามของละครโทรทัศน์ ในละครโทรทัศน์ศึกษา	ข้อค้นพบหลัก	ข้อเด่นของงานวิจัย	ข้อจำกัดของงานวิจัย
การศึกษาละครโทรทัศน์ในฐานะสื่อที่มีผลกระทบต่อผู้ชมและสังคม	1. ละครโทรทัศน์มีอิทธิพลเชิงจิตวิทยา ไม่มากนักน้อยต่อความเข้าใจ ทศนคติ และพฤติกรรมของผู้ชม 2. ละครโทรทัศน์ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการทั้งในระดับสังคมและระดับปัจเจกบุคคล	1. งานวิจัยเผยให้เห็นทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่เป็นตัวแปรต่อการเข้าถึงใช้ประโยชน์และผลกระทบต่อผู้ชมละครโทรทัศน์ 2. เครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณสามารถวัดความสัมพันธ์ของตัวแปรได้เชิงประจักษ์	1. งานวิจัยเน้นเพียงปัจจัยทางจิตวิทยา แต่มองข้ามมิติทางวัฒนธรรม/ความหมาย/คุณค่า/อุดมการณ์ 2. งานวิจัยกำหนดสถานะผู้ผลิตเป็นเพียงผู้ส่ง/สร้างเนื้อหาสารของละครโทรทัศน์ไปสู่ผู้ชม 3. งานวิจัยมีแนวโน้มจะมองผู้รับสารในฐานะเชิงรับหรือเชิงรุกอย่างใดอย่างหนึ่ง 4. งานวิจัยไม่ได้สะท้อนมิติเชิงอำนาจและการต่อสู้ในพื้นที่ของละครโทรทัศน์
การศึกษาละครโทรทัศน์ในฐานะอุตสาหกรรมสื่อ	1. ละครโทรทัศน์เป็นอุตสาหกรรมแห่งการผลิตสินค้าความบันเทิงสู่มวลชน 2. ละครโทรทัศน์เป็นช่องทางต่อร่องระหว่างผลประโยชน์เชิงธุรกิจกับผลประโยชน์เชิงสังคม/สาธารณะ	1. งานวิจัยอธิบายความสัมพันธ์ของการผลิต-การแพร่กระจาย-การบริโภคสินค้าละครโทรทัศน์ 2. งานวิจัยเผยให้เห็นขั้นตอนก่อน-ระหว่าง-หลังการผลิตละครโทรทัศน์ 3. งานวิจัยสายการตลาดชี้ให้เห็นแนวทางและปัจจัยที่กำหนดการบริหารจัดการธุรกิจละครโทรทัศน์ 4. งานวิจัยสายวิพากษ์เผยให้เห็นความขัดแย้งและผลประโยชน์ในธุรกิจละครโทรทัศน์ 5. งานวิจัยกลุ่มนี้พยายามผสานเครื่องมือทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อนำไปสู่คำตอบเชิงประจักษ์ของการตลาดละครโทรทัศน์	1. หากเป็นงานวิจัยสายการตลาด จะมองข้ามประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่ในอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์ 2. งานวิจัยมีแนวโน้มจะพิจารณาผู้ชมในฐานะผู้รับสารที่ถูกระงับ (passive receiver) 3. งานวิจัยเน้นศึกษาขั้นตอนการผลิตสื่อ แต่ยังไม่ค่อยตั้งคำถามต่อคุณค่า/ความหมายที่ผลิตผ่านการสร้างสรรค์ละครโทรทัศน์

นิยามของละคร			
โทรทัศน์ ในละคร	ข้อค้นพบหลัก	ข้อเด่นของงานวิจัย	ข้อจำกัดของงานวิจัย
โทรทัศน์ศึกษา			
การศึกษาละครโทรทัศน์ในฐานพื้นที่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์	1. ละครโทรทัศน์เป็นพื้นที่ของการผลิต/ผลิตรายทางวัฒนธรรม สัญญาและอุดมการณ์ของสังคม 2. ละครโทรทัศน์เป็นปฏิบัติการต่อสู้ทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน 3. ละครโทรทัศน์เป็นเวทีเผชิญหน้ากันเชิงสัญลักษณ์ระหว่างผู้เข้ารหัสกับผู้ถอดรหัส	1. งานวิจัยเผยให้เห็นมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่าน การสื่อสารของละครโทรทัศน์ 2. งานวิจัยขยายบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ ของละครโทรทัศน์ในการสร้างความเป็นจริงทางสังคม และผลิตซ้ำวัฒนธรรมและอุดมการณ์บางชุด 3. งานวิจัยแสดงให้เห็นบทบาทเชิงรุก (active role) ที่มากขึ้นของทั้งผู้ผลิตและผู้ชมละครโทรทัศน์ 4. งานวิจัยชี้ให้เห็นมิติความหมายที่ประกอบสร้าง/รื้อถอน/รื้อสร้างผ่านตัวบทละครโทรทัศน์ 5. งานวิจัยกลุ่มนี้พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของการวิเคราะห์เชิงจุลภาคกับมหภาค (micro-macro analysis)	1. แม้จะใช้แบบจำลองการเข้ารหัส/ถอดรหัสเป็นพื้นฐาน แต่งานวิจัยยังไม่ค่อยพบการออกแบบศึกษาประเด็นของผู้ส่งสารในฐานะจุดเริ่มต้นของการเข้ารหัสมากนัก 2. งานวิจัยที่ใช้เครื่องมือวิเคราะห์ตัวบทมีแนวโน้มจะเชื่อมั่นในอำนาจ/อุดมการณ์ที่ดำรงอยู่ในตัวสารเป็นหลัก 3. งานวิจัยอาจสนใจตัวแปรเชิงสังคมวัฒนธรรม แต่กัมองข้ามปัจจัยเชิงจิตวิทยาที่กำหนดวิถีการสื่อสารของละครโทรทัศน์

จากตาราง 1 เมื่อเปรียบเทียบข้อค้นพบและข้อเด่น/ข้อจำกัดของงานวิจัยละครโทรทัศน์ศึกษาทั้ง 3 กลุ่ม จะเห็นได้ว่า สำหรับกลุ่มตัวอย่างงานวิจัยที่ศึกษาผลกระทบของละครโทรทัศน์ต่อผู้ชมและสังคมนั้น ข้อค้นพบหลักจะขึ้นอยู่กับทฤษฎีที่นักวิจัยบัณฑิตศึกษาเลือกใช้ กล่าวคือ หากเป็นการประยุกต์ใช้ทฤษฎีสำนึกผลกระทบของสื่อ (media impact theory) งานวิจัยก็จะสะท้อนให้เห็นอิทธิพลที่ละครโทรทัศน์มีต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้/ความเข้าใจ ทักษะคิด และพฤติกรรม/การกระทำของผู้ชม แต่ถ้าวางเป็นการออกแบบโดยใช้ทฤษฎีสำนึกหน้าที่นิยม (functionalism theory) งานวิจัยกลุ่มหลังนี้จะเผยให้เห็นบทบาทหน้าที่ของละครโทรทัศน์ที่สนองต่อความต้องการของสังคมและปัจเจกบุคคล และเนื่องจากวิทยานิพนธ์กลุ่มนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณที่เน้นศึกษาผู้รับสารเป็นหลัก แม้จุดเด่นจะบ่งชี้คำตอบเชิงประจักษ์ (empiricism) ถึงปัจจัยภายใน (endogenous factors) เชิงจิตวิทยา (อาทิ ความต้องการ แรงจูงใจ ความคาดหวัง ความสนใจ ฯลฯ) และปัจจัยภายนอก (exogenous factors) เชิงสังคมวิทยา (อาทิ เพศ อายุ รายได้ การศึกษา อาชีพ ฯลฯ) ที่มีผลต่อการกำหนดการใช้สื่อละครโทรทัศน์ของผู้คน แต่ทว่างานวิจัยกลับเน้นเพียงปัจจัยเชิงประจักษ์ดังกล่าว

โดยมองข้ามมิติทางวัฒนธรรม/ความหมาย/คุณค่า/อุดมการณ์ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซุกซ่อนอยู่ในพื้นที่ของละครโทรทัศน์ รวมทั้งกำหนดสถานะของผู้ผลิตเป็นเพียงผู้สร้างสรรค์เนื้อหาสาร (มิใช่ส่งต่อรหัส/ความหมาย) ไปยังผู้รับสาร ซึ่งมีบทบาทเชิงรับหรือเชิงรุกอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามแต่ทฤษฎีที่เลือกใช้ออกแบบวิจัย กล่าวคือ ถ้าเป็นทฤษฎีผลกระทบของสื่อ ผู้รับสารจะถูกกำหนดบทบาทไว้เชิงรุก (passive role) อย่างเดียว ในขณะที่การใช้ทฤษฎีสำนึกหน้าที่นิยมจะกำหนดบทบาทเชิงรับ (active role) ให้กับผู้ชมละครโทรทัศน์

ในส่วนของกลุ่มตัวอย่างงานวิจัยอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์นั้น ข้อค้นพบหลักแสดงให้เห็นว่าละครโทรทัศน์มีสถานะเป็นสินค้าบันเทิงที่ผลิตผ่านระบบอุตสาหกรรมวัฒนธรรม และผู้ผลิตสินค้าดังกล่าวต้องมีการปะทะต่อรองกันระหว่างผลประโยชน์ทางธุรกิจ (เช่น เรื่องเรตติ้งและกำไร) กับผลประโยชน์เชิงสังคม/สาธารณะ (เช่น การรักษาบรรทัดฐานจริยธรรม การรักษาคุณค่าเชิงศิลปะ) ทั้งนี้ ข้อเด่นของงานวิจัยในกลุ่มนี้ก็คือ การตั้งคำถามต่อความเป็นอุตสาหกรรมสื่อจะทำให้เห็นภาพรวมตั้งแต่ความสัมพันธ์ของการผลิต-การแพร่กระจาย-การบริโภคสินค้าละครโทรทัศน์ ไปจนถึงการสกัดภาพขั้นตอนก่อน-ระหว่าง-หลังการผลิตละครโทรทัศน์ โดยหากเป็นงานวิจัยที่เน้นประยุกต์แนวความคิดการศึกษาเชิงการตลาด (marketing approach) จะเผยให้เห็นแนวทางและปัจจัยที่กำหนดการบริหารจัดการธุรกิจละครโทรทัศน์ แต่ในทางกลับกัน หากเป็นงานวิจัยสายวิพากษ์ (critical approach) จะเผยให้เห็นความขัดแย้งและผลประโยชน์ในธุรกิจละครโทรทัศน์ และที่น่าสนใจ งานวิจัยในกลุ่มนี้บางเล่มไม่เพียงแต่ประสานแนวทางการศึกษาทั้งสองสาย หากแต่ยังพยายามผสานเครื่องมือทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อนำไปสู่คำตอบเชิงประจักษ์ของการตลาดละครโทรทัศน์ อย่างไรก็ตาม ข้อจกัดของการออกแบบวิจัยอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์ก็คือ การศึกษาวิจัยเชิงการตลาดมักเน้นไปที่การบริหารจัดการหรือขั้นตอนการผลิตสื่อ แต่มองข้ามประเด็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่อยู่ในอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์ และไม่คอยตั้งคำถามต่อคุณค่า/ความหมายที่ผลิตผ่านชิ้นงานสร้างสรรค์ละครโทรทัศน์ รวมไปถึงการที่มักมีข้อสรุปไปแล้วว่า ผู้ชมมีสถานะเป็นผู้รับสารที่ถูกกระทำ (passive receiver)

ในขณะที่กลุ่มตัวอย่างงานวิจัยบัณฑิตศึกษาในสองกลุ่มแรกอาจมองข้ามการตั้งคำถามเรื่องอำนาจและคุณค่า/ความหมายที่ผลิตผ่านโลกบันเทิงคดี แต่กับกลุ่มสุดท้ายของงานวิจัยพื้นที่ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ของละครโทรทัศน์กลับมุ่งจุดเน้นไปยังเรื่องการต่อสู้เชิงอำนาจกันอย่างเป็นจริงเป็นจัง ด้วยจุดยืนของทฤษฎีสำนึกวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies theory) ละครโทรทัศน์ถือเป็นพื้นที่สำคัญของการผลิต/ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม สัญญา และอุดมการณ์ของสังคม และสาธิตให้เห็นการเผชิญหน้ากันเชิงสัญลักษณ์ระหว่างผู้เข้ารหัสกับผู้ถอดรหัส อันเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการต่อสู้ทางอำนาจที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้คน แม้จะมีจุดอ่อนอยู่ว่าการมองข้ามปัจจัยเชิงจิตวิทยา หรืองานวิจัยบางเล่มก็อาจให้ความสำคัญต่อการศึกษาคูณน้อยเกินไป แต่กลับเชื่อมั่นในอำนาจแห่งอุดมการณ์ที่ดำรงอยู่ในตัวบท/เนื้อหาของละครโทรทัศน์เป็นอย่างมากก็ตาม แต่ข้อเด่นของงานวิจัยกลุ่มนี้ก็ช่วยขยายขอบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ ของละครโทรทัศน์ออกไป ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความเป็นจริงทางสังคม การผลิตซ้ำวัฒนธรรมและอุดมการณ์ และการประกอบสร้าง/รื้อถอน/หรือสร้างความหมายต่าง ๆ รวมไปถึงการตั้งคำถามตอบบทบาทเชิงรุก (active role) ที่มากขึ้นของทั้งผู้ผลิตและผู้ชมละครโทรทัศน์ ที่มองว่าปัจเจกผู้กระทำการเหล่านี้มีทั้งด้านที่ยอมรับและต่อรองท้าทายกับโครงสร้างอำนาจของสังคมได้ในเวลาเดียวกันและที่สำคัญงานวิจัยบางเล่มก็พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของการวิเคราะห์เชิงจุลภาคกับมหภาค (micro-macro level of analysis) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า แม้แหล่งผลิตความบันเทิงของละครโทรทัศน์อาจจะดูเหมือน “น้ำเน่า” และ “ไร้สาระ” แต่จริง ๆ แล้วการศึกษาวิจัยอย่างลุ่มลึกในประเด็นที่เหมือนจะ “ไร้สาระ” กลับฉายภาพโครงสร้างระดับใหญ่ของความเป็นจริงทางสังคมได้เช่นกัน

ข้อเสนอแนะการวิจัย

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. หากละครโทรทัศน์เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (cultural space) การสร้างองค์ความรู้ละครโทรทัศน์ศึกษาจึงควรออกแบบวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงมิติจุลภาค-มหภาค (micro-macro level of analysis) ให้จริงจังขึ้น กล่าวคือ การศึกษาวิจัยละครโทรทัศน์ที่แม้จะเป็นการทำความเข้าใจกับประเด็นเล็ก ๆ ที่เหมือน “ไร้สาระ” ไม่สลักสำคัญอันใด แต่ก็สามารถฉายภาพสังคม-เศรษฐกิจ-การเมืองในระดับกว้างออกไปได้เช่นกัน

2. จากการสำรวจองค์ความรู้ละครโทรทัศน์ศึกษาพบว่า ในเชิงทฤษฎีนั้น งานวิจัยไม่จำเป็นต้องอาศัยทฤษฎีสำนึกใดสำนักหนึ่งมาเป็นพื้นฐานการเข้าสู่ปัญหาเพียงอย่างเดียว แต่นักวิจัยสามารถออกแบบโจทย์การศึกษาที่ประสานทฤษฎีต่างสำนักเพื่อหาคำตอบได้อย่างลุ่มลึกและเห็นตัวแปรที่รอบด้านยิ่งขึ้นได้ เช่น การผสมผสานแนวคิดทางการตลาดกระแสหลักกับแนวคิดเชิงวิพากษ์มาตั้งปัญหาวิจัยละครโทรทัศน์ การศึกษาตัวบทที่มองทั้งมิติของการสะท้อนและประกอบสร้างความเป็นจริงผ่านภาพตัวแทนในละครโทรทัศน์ หรือการตั้งคำถามต่อเหตุผลในการเสพละครโทรทัศน์ด้วยทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจควบคู่ไปกับการวิเคราะห์แบบแผนการบริโภคละครในชีวิตประจำวันตามแนวทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา

3. แม้งานวิจัยละครโทรทัศน์จะอยู่ในพรมแดนหลักของการศึกษา (area of study) ในสาขานิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์ หรือสื่อสารศึกษาก็ตาม แต่ผลการวิจัยครั้งนี้ก็พบว่า ขอบเขตการศึกษายังปรากฏอยู่ในสาขาวิชาอื่นด้วยเช่นกัน และที่สำคัญองค์ความรู้ในสาขาอื่นก็จะทำให้เราเห็นตัวแปรที่แตกต่างไปจากเกณฑ์การวิเคราะห์เดิมของสาขาสื่อสารศึกษา ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยละครโทรทัศน์ในเชิงสหวิทยาการ (interdisciplinary approach) ก็อาจจะนำไปสู่คำตอบใหม่ ๆ ออกไปได้เช่นกัน อาทิ การประสานแนวทางการศึกษาอุตสาหกรรมละครโทรทัศน์ด้วยมุมมองศาสตร์การสื่อสารกับสาขาเศรษฐศาสตร์/การตลาด ฯลฯ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

1. แม้จะมีงานวิจัยละครโทรทัศน์ที่ประยุกต์แนวคิดการเข้ารหัส/ถอดรหัส (encoding/decoding) มาใช้ตั้งปัญหาในการศึกษาความสัมพันธ์ขององค์ประกอบการสื่อสารทั้ง 4 ด้านแบบ S-M-C-R ก็ตาม แต่ดูเหมือนว่างานวิจัยจำนวนมากยังให้ความสำคัญแต่กับการวิเคราะห์ตัวบทหรือการวิเคราะห์ผู้รับสารเป็นหลัก ทว่าการศึกษามิติของการผลิตเนื้อหาหรือการเข้ารหัสของผู้ส่งสารจะยังค่อนข้างมีน้อยอยู่ โดยเฉพาะการตั้งคำถามในเชิงการผลิตวัฒนธรรม/ความหมาย (cultural/meaning production) ในมิติของผู้สร้างสาร ซึ่งอาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งของการพัฒนาหัวข้อวิจัยในอนาคตได้

2. นอกจากการประสานแนวคิดทฤษฎีและศาสตร์สาขาวิชาแล้ว งานวิจัยละครโทรทัศน์ศึกษาในอนาคตอาจเลือกผสมผสานวิธีวิทยา ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งการใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน (mixed research methods) ระหว่างเชิงปริมาณกับเชิงคุณภาพ หรือแม้แต่การผสมผสานเครื่องมือวิจัยที่หลากหลาย อาทิ การวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical/longitudinal study) ที่ศึกษาพัฒนาการแง่มุมต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์ภาพตัวขวาง (cross-sectional study) เกี่ยวกับแง่มุมนั้น ๆ ของละครโทรทัศน์ในเชิงลึก

3. ด้วยอิทธิพลของทฤษฎีสำนึกวัฒนธรรมศึกษาที่เน้นทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) ในละครโทรทัศน์ งานวิจัยในอนาคตก็อาจจะขยายการเมืองและการต่อสู้เชิงอำนาจในละครโทรทัศน์ออกไปได้หลากหลายมิติ อาทิ การต่อสู้เรื่องเพศสถานะที่สิ้นไหลมากขึ้น การต่อสู้ผ่านภาพตัวแทนและอัตลักษณ์ในประเด็นที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น ฯลฯ

4. แม้งานวิจัยละครโทรทัศน์ศึกษาที่ผ่านมาจะมีการหยิบปรากฏการณ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่ในละครประเภทต่าง ๆ มาบ้างแล้ว แต่ทว่าการวิเคราะห์ตระกูล (genre) ในฐานะวัตถุของการศึกษาเป็นการเฉพาะนั้น ยังไม่มีการศึกษาเท่าใดนัก งานวิจัยในอนาคตก็อาจพินิจวิเคราะห์เจาะจงไปที่ตระกูลละครโทรทัศน์ได้เช่นกัน อาทิ ตระกูลละครแนวยุ้ย/แอ็กชัน ละครแนวลอก ละครแนวสืบสวนสอบสวน ฯลฯ

5. เนื่องจากทุกวันนี้แพลตฟอร์มการสื่อสารของละครโทรทัศน์มีการคลี่คลายและปรับตัวออกไปมากมาย เช่น การผลิตเนื้อหา/สารของละครเพื่อแพร่ภาพผ่านช่องทางออนไลน์ การรับชมละครโทรทัศน์ผ่านเครือข่ายสื่อใหม่ การใช้พื้นที่โลกเสมือนเพื่อเขียนนิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาของละคร การเกิดชุมชนแฟนคลับศิลปินนักแสดง/แฟนคลับของกระแสละครโทรทัศน์ร่วมสมัย ฯลฯ การปรับตัวของแพลตฟอร์มใหม่ดังกล่าวน่าจะเป็นช่องว่างของความรู้ที่ยังสามารถศึกษาวิจัยต่อไปได้ในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ละครโทรทัศน์ศึกษา: การสำรวจสถานภาพของงานวิจัยว่าด้วยละครโทรทัศน์ไทย (พ.ศ. 2545-2564)” ได้รับทุนสนับสนุนจากคณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565

รายการอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). *สื่อสารมวลชน ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*. ภาพพิมพ์.
- ธีรณง เกิดสุขคนธ์. (2525). *การศึกษาอิทธิพลทางจริยธรรมของสื่อละครโทรทัศน์ที่มีต่อเยาวชน: ศึกษาเฉพาะนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนรัฐบาลสังกัดกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ในกรุงเทพมหานคร*. [วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ภัทรภู่ ประยูรเกียรติ. (2520). *อิทธิพลของรายการโทรทัศน์ภาคหัวค่ำต่อการอ่านของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในกรุงเทพมหานคร*. [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- สมสุข หินวิมาน. (2545). “ละครโทรทัศน์: เรื่องของ ‘ตบ ๆ จุบ ๆ’ และ ‘ผิว ๆ เมีย ๆ’ ในสื่อ ‘น้ำเน่า’”. ใน *กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (บรรณาธิการ). สื่อบันเทิง: อำนาจแห่งความไร้สาระ* (หน้า 173-247). ออล อเบอร์ท พรินท์.
- สมสุข หินวิมาน. (2558). *อ่านทีวี: การเมืองวัฒนธรรมในจอโทรทัศน์*. พารากราฟ.
- สมสุข หินวิมาน. (2561). *คน ระคน ละคร: รวมบทวิจารณ์ว่าด้วยคน ความคิด และวัฒนธรรมในละครโทรทัศน์*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- Hobson, D. (2003). *Soap opera*. Polity.